

OD ANTIKE DO MARULIĆA

(MARULIČEV RUKOPIS O SOLINSKIM NATPISIMA)

Čast mi je i radost posvetiti ovaj prilog svom dragom profesoru — akademiku *Veljku Gortanu* — u povodu njegova sedamdesetoga rođendana, posebno stoga, što je tematski povezan s našim velikim Marulićem, kojemu je upravo prof. Gortan u svome plodnom radu poklonio mnogo pažnje.

U svojoj radnji „Kasnoantički kontinuitet u srednjovjekovnom Splitu“¹ izrazio sam mišljenje „da je kasnoantički kontinuitet u srednjovjekovnom Splitu bitna osnova kako njegova života u srednjovjekovlju tako i jedan od temelja renesansnih početaka, nastojanja i osobitosti, i napokon i umjetnosti u Hrvata“². U spomenutoj sam radnji obradio prvo pitanje — „ostavljajući ovo posljednje pitanje za temu svojoj radnji o Marku Maruliću i njegovu antikvarno-povijesno-epigrafičkom radu“³.

Osnovno uporište za obradu tog pitanja jest spomenuto djelo — vanje Marka Marulića, odnosno u prvom redu njegov rad poznat pod naslovom *In epigrammata priscorum commentarius*, te, posebno, jedan njegov dio poznat pod naslovom *Inscriptiones Latinae antiquae Salonis repertae*, kako ga je objavio Š. Ljubić⁴. Inače, ovaj Marulićev rad je u rukopisu — on u cjelini nije do danas objavljen.

Postoji nekoliko mišljenja o ovim Marulićevim rukopisima. Ovdje ću ukratko izložiti ta mišljenja, a ujedno ću dati i pregled dosadašnjih — parcijalnih — objavljivanja tih rukopisa.

Mommsen je ukratko obradio Marulićev rukopis o solinskim natpisima i napisao je slijedeće: *ad regum Dalmatiae et Croatiae gesta, quem librum de Slavico idiomate in Latinam linguam versum a. 1510 inscripsit Dominico Papali. . . addidit seriem epigrammatum, quae idem*

¹ Latina et Graeca V, Zagreb 1975, 21 sqq.

² o. c., str. 22.

³ E. Marin, I. c.

⁴ *Inscriptiones latinae antiquae Salonis repertae a Marco Marulo Spalatensi collectae et illustratae*, Rad JAZU 36, Zagreb 1876. (prilog) i Rad JAZU 37, Zagreb 1876. prilog).

*Papalis in aedibus suis. . . per illos annos collocasset*⁵. Natpisi iz te Papalićeve zbirke kasnije su bili razneseni, a neki su dospjeli i u Italiju⁶. Po Mommsenu⁷, primjerak spomenutog komentara je sačuvan kod Manucija, a to je rukopis koji se čuva u Vatikanskoj biblioteci — cod. Vat. 5249, f. 1—15. Taj rukopis je prepisao Lucić. Njegov prijepis se nalazi u Marciani. Mommsen ovako ocjenjuje Marulićev rad: *Musei Papalini titulos Marulus descripsit cum fide, etsi versus non retinuit nec perfecta dedit exempla. Utilitas autem syllogae eius in eo maxime consistit, quod museum illud et primus descripsit et integrum solus*⁸.

I. Kukuljević Sakcinski opširnije tretira Marulićeve rukopise⁹. „Među starinarska djela Marulićeva imadu se staviti njegove dvie zbirke starinskih nadpisah. Bivši on nekom sgodom u Rimu, poče prvi iza Petrarke sabirati one znamenite starorimske nadpise, što su u njегдаšnoj veličanstvenoj stolici svieta kojekuda raztrešeni u nemaru ležali, a kasnije za razjasnjenje povjestnice prebogato gradivo dali. Obogativši rimsku svoju zbirku s nadpisi od drugih mjestah, kao Milana, Perugje, Arezza, Modene, Verone, Napulja, Kapue, Gaete, Beneventa, Pesara, Ravene, Florence, Mačerate, Barcelone, Česane, Rimini, Jakina, Assissa, Trsta, Concordie, Akvileje, Kopra, Pule, Tode, Umaga, Cividala, Nina, Trogira itd., napisa na molbu svoga prijatelja i velikoga ljubitelja starinah Dmine Papalića. . .“¹⁰. Kukuljević donosi¹¹ uvodni dio tog teksta čiji se rukopis čuva u Marciani¹² — MSC. Lat. Class. XIV. Cod. CXII. Zatim Kukuljević kaže: „Izvan ove svoje prve sbirke, sastavi Marulić i drugu sbirku starih solinskih napisak, . . te je i ovu sbirku, zajedno s komentarom, pod naslovom: *Inscriptiones Salonitanae antiquae, collectae et illustratae per Marcum Marulum* posvetio rečenomu svomu prijatelju Papaliću. . .“¹³ Zatim¹⁴ Kukuljević donosi uvodni dio te zbirke prema vatikanskom rukopisu¹⁵. Taj tekst se u nekim detaljima razlikuje od onoga mletačkog, iz Marciane, kojeg je publicirao Ljubić, ali u cijelini, očito je da je to isti tekst.

Š. Ljubić je objavio Marulićev tekst o solinskim natpisima transkribirajući Lucićev prijepis — bibl. Marciana Ital. cl. XI. n. 67 — *Iscrizioni Salonitane antiche raccolte ed illustrate da Marco Marulo*. Rukopis sadrži uvodni dio u kojem se Marulić obraća Papaliću, zatim 19 natpisa sa čitanjem i tumačenjem, te završni dio u kojem se opet direktno obraća Papaliću. Tu stoji „Finis“, međutim, slijedi „Salonis

⁵ CIL III, str. 274.

⁶ Mommsen, l. c.

⁷ l. c.

⁸ l. c.

⁹ Marko Marulić i njegovo doba, Stari pisci hrvatski I, JAZU, Zagreb 1869.

¹⁰ Kukuljević, o. c., str. LXI.

¹¹ str. LXI sq.

¹² Kukuljević, o. c., bilj. 65.

¹³ o. c., str. LXII sq.

¹⁴ na str. LXIII sq.

¹⁵ u bilj. 66 Kukuljević kaže da prijepis tog rukopisa postoji osim u Marciani — i u carskoj bečkoj knjižnici među rukopisima Foscarinia br. 6389. Prema tom rukopisu načinjen je rukopis iz Arhiva JAZU, o kojem ću malo dalje govoriti.

postea repertum“ sa natpisima, čitanjem i njihovim tumačem no. 19—27, te na kraju opet „Finis“.

U uvodnom dijelu — šetajući se po ruševinama Salone — Marulić kaže: *virgilianum illud repetebam; Fuimus Troes, fuit Illium et igens gloria Teucrorum*. Zatim govori o povijesti i veličini Salone. Navodi i rimske autore koji je spominju. Nakon toga, spominje Dioklecijana i njegovu palaču — *nunc nostrum natale solum est*. Opisuje palaču koja je postala grad Split, kao i njezine građevine pojedinačno. Uvodni dio završava jednim moralno-krišćanskim stavom. Na sličan način i spomenuti završni dio.

M. Šrepel do sada najopširnije piše o Marulićevu radu o kojem je ovdje riječ¹⁶. Šrepel kaže: Marulićevoj je zbirci opći natpis „M. Maruli ad Dominicum Papalem in Epigrammata priscorum commentarius“. Rukopis se ovoga djela čuva u mletačkoj knjižnici sv. Marka (Lat. Class. XIV. Cod. 112.99.3), a Marulićev je traktat u tom rukopisu od p. 259b—272a inclusive (u četvrtini)¹⁷. Za mletački rukopis solinskih natpisa Šrepel¹⁸ navodi signaturu: Lat. Class. XI. Cod. 67. 106, 7, p. 160a—173b (inclusive, u četvrtini). U svojoj studiji Šrepel nadalje dijelom prepričava a dijelom citira kompletan Marulićev tekst. Naime, on smatra „da imademo zapravo samo jedno starinarsko djelo Marulićevo o natpisima, Lucićev prijepis da nije ništa drugo nego izvadak iz općega natpisnoga djela, koji je Luciću trebao za izdanje „Inscriptiones Dalmaticae“. Tako se ispravlja tvrdnja Kukuljevićeva, da je Marulić napisao 2 natpisna djela“¹⁹. Šrepel također zapaža²⁰: „Ne može se dođuše s Kukuljevićem tvrditi, da je Marulić prvi iza Petrarke počeo skupljati stare natpise u Rimu: dapače i za samu Dalmaciju bilo je naših sakupljača natpisa prije Marulića²¹. . . Marulić je po svoj prilici iz poznatih zbornika odabrao za svoj komentar ono, što mu se činilo bilo poradi starine bilo poradi moralne tendencije zgodno.“ Šrepel kaže da se izvorni rukopis solinskih natpisa čuva u Vatikanu²², a također kaže da Marulićev rukopis „ima bilješku, koja nam tumači njegovo postanje: *Exscriptus fuit hic Commentarius — ex Codice authentico — existente apud D. Franciscum Burchelatti Civem Tarvisinum*“²³.

K. Šegvić daje, također, kratki prikaz kompletnog Marulićevog teksta²⁴.

¹⁶ M. Šrepel, *O Maruliću*, Rad JAZU 146, Zagreb 1901, 154 sqq, osobito pogl. III, 176 sqq govori o našem tekstu i općenito o Marulićevim „historijskim djelima“.

¹⁷ Šrepel, o. c., str. 177.

¹⁸ o. c., u bilj. 2 i na str. 181.

¹⁹ Šrepel, o. c., str. 186.

²⁰ o. c., str. 186.

²¹ o tome ću govoriti kasnije.

²² o. c., str. 181.

²³ o. c., str. 185.

²⁴ *Marco Marulo Pecinić* (1450—1524), Suppl. Bullettino di archeol. e stor. dalm. XXIV, n. 10—11, Split 1901, str. 6 sqq.

O vatikanskom rukopisu solinskih natpisa ovdje sada donosim kao najnovije mišljenje — do sada neobjavljeno — odlomak iz pisma u kojem svoje opažanje o tom rukopisu iznosi Antonio Ferrua²⁵:

È un codice miscellaneo del Manuzio, tutto di materie epigrafiche (sc. cod. Vat. Lat. n. 5249). I ff. 1—16 sono composti di un solo quinterno di fogli 16 (=32 pagg.) del formato cm. 21x14,5 e contengono la raccolta del Marulo. Sono scritti tutti da una mano in nero con titoli in rosso, con due generi di correzioni posteriori, l'una in inchiostro ben nero, l'altra in inchiostro sbiadito. Il codice in generale ed il nostro quinterno in particolare mancano di qualsiasi titolo che ne dia il contenuto, ... Le iscrizioni della raccolta non sono numerate in nessun modo. L'originale da cui è stato ricopiato questo quintero era composto di due parti. La prima più antica termina qui con il f. 11 recto, con la parola „finis“ in rosso. Dipoi al f. 11 verso comincia la seconda parte la rubrica „Salonis postea repertum“ (e segue il n. 1945 di Q. Raonius Diodorus e poi gli altri), ma è sempre la stessa mano.

Ovdje — kao grafološku ilustraciju — prvi put objavljujem dvije stranice vatikanskog rukopisa o solinskim natpisima²⁶. Vjerujem da će biti interesantno da konačno vidimo kako izgleda ovaj rukopis, koji se toliko puta spominje u našoj literaturi. Slika 1. predstavlja stranicu na kojoj su natpisi br. 3 i 4 (prema Lucićevoj i Ljubićevoj numeraciji), a slika 2. stranicu s natpisom br. 21 (također po Lucićevoj i Ljubićevoj numeraciji) iz drugog dijela rukopisa, tj. „Salonis postea repertum“²⁷.

Lucius (Lucić) u knjizi *Inscriptiones Dalmaticae, Venetiis 1673.* na tri stranice donosi 27 natpisa *ex Codice manuscripto Marci Maruli existente in Bibliotheca Vaticana n. 5249 inscriptiones repertae Salonis* — bez čitanja i bez tumača, i ne razlikuje prvi i drugi dio vatikanskog rukopisa, već donosi natpise kontinuirano sa brojevima koje je kasnije preuzeo i Ljubić.

U Lucićevoj knjizi četiri natpisa nisu u navedenom slijedu. Naime, njihov broj je označen, ali je sam tekst natpisa u knjizi na drugom mjestu²⁸.

²⁵ pismo je datirano u Rimu, 5. rujna 1970, a upućeno je dr N. Cambiju. Nalazi se u arhivi Arheološkog muzeja u Splitu, br. 285/2 od 12. rujna 1970.

²⁶ fotografije je Arheološkom muzeju u Splitu poslala *Biblioteca Vaticana* 1970. godine ljubaznim zauzimanjem o. A. Ferrue iz *Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana*.

²⁷ objavljujem ove dvije fotografije, a također, malo dalje i rukopis iz Arhiva JAZU, između ostalog i zbog konstatacije Z. Kulundžića, *Problematika autografa Marka Marulića*, Čakavska rič. 2, Split 1976, str. 56, gdje među rukopise koje bi vrijedilo proučiti i s aspekta da li se među njima nalazi još koji Marulićev autograf — ubraja i ova dva rukopisa. To posebno naglašava za vatikanski rukopis (str. 56 sq). Mislim da sada — kada donosim fotografije spomenutih rukopisa — možemo iz Kulundžićeva spiska isključiti ova dva rukopisa, te time smanjiti opseg dotičnog spiska rukopisa. Naša dva rukopisa su sada dostupni za grafološku analizu. Ne želeći se upuštati u analizu vatikanskog rukopisa, moram ipak konstatirati da rukopis iz Arhiva JAZU — očito — nije Marulićev autograf.

²⁸ natpis br. 5 (Lucius, str. 17: Gruterus p. 392. n. 3), natpis br. 13 (Lucius, str. 10—12: ispravljeno — Gruterus p. 474 ili 574 (?) n. 5 i po Lucićevevim starim skedama), natpis br. 15 (Lucius, str. 4: Gruterus p. 23. n. 12) i natpis br. 16 (Lucius, str. 22: ispravljeno po Lucićevevim skedama, Gruterus p. 1038. n. 2).

Sada prelazim na prikaz — do sada neobjavljenog — rukopisa Marulićeva iz Arhiva JAZU u Zagrebu na sign. II d 161. Na slici 3 i 4 donosim fotografije tog rukopisa koji se sastoji od dvije stranice²⁹. Rukopis je naveden u popisu Marulićevih rukopisa u Zborniku Marka Marulića 1450—1950³⁰. On je u sastavu kodeksa koji je — prema informaciji koju sam dobio u Arhivu JAZU — iz Kukuljevićeve zbirke. Na naslovnoj stranici napisano je — opet prema informaciji iz Arhiva JAZU — Kukuljevićevom rukom: *Codex. Nr. DCCCCXCV. I. Marullo Marco Lettera sulle antichità di Salona II Della Dalmazia moderna*. Iza naslovne stranice slijedi deset pisanih stranica, od kojih prve dvije pripadaju našem rukopisu³¹. Na prvoj je na rukopisu, poviše naslova „Salonis“, istom rukom kojom je napisana naslovna strana dopisano: *Lettera latina dell M. Marullo sulle antichità di Salona*. Rukopis je prijepis iz Codex chart. br. 6389 „in Bibliotheca caesarea Viennensi. Manuscripta M. Foscariniana.“ Ovo u navodnim znakovima dopisano je, također, istom rukom kojom je napisana naslovna stranica.

Rukopis donosi početak uvoda Marulićeva tumačenja solinskih natpisa. Zatim na talijanskom jeziku rezimira ostatak uvoda i kaže da dalje slijede natpisi koje Marulić objašnjava na slijedeći način. Kao ilustraciju naš rukopis navodi jedan od tih natpisa (drugi iz Marulićeve zbirke solinskih natpisa) i prenosi po redu kako slijedi Marulićevo čitanje i tumačenje natpisa. Nakon toga, rukopis daje početak završnog dijela Marulićeva teksta. Zatim na talijanskom rezimira tekst koji slijedi „Salonis postea repertum“. Nakon toga, stoji mišljenje na talijanskom o tome kada je Marulićev rukopis nastao. Govori se o „Cronaca Illirica“ koju je Marulić preveo 1510. godine. A za rukopis o solinskim natpisima stoji: *Onde avendo egli scritto quest' opuscolo dopo quella versione; ne viene in conseguenza, che l'epoca del medesimo sia posteriore all'anno 1510*. Na kraju stoji, također na talijanskom, svečana izjava u čast izvjesne osobe, titulirane kao Ekselencija. Ovaj rukopis ima na početku prve stranice i na kraju druge kratko tumačenje na hrvatskom jeziku. Natpis na prvoj stranici, također je popraćen napomenom na hrvatskom „Lapidarnim pismenima“.

Nakon analize predočenih mišljenja o Marulićevim rukopisima koji se ovdje tretiraju, čini mi se da je najlogičnije Šrepelovo mišljenje da se ovdje zapravo radi o j e d n o m Marulićevom djelu o antičkim natpisima u kojem bi bili predstavljeni i solinski natpisi. U svakom slučaju, očito je, da bi trebalo konačno revidirati dosadašnja ispitivanja spomenutih rukopisa. Vjerujem da je vrijeme da napokon u c j e l i n i objavimo ovaj Marulićev rad. I to zbog njegova kulturno-povijesnog značenja, radi njegova značenja u problematici sagledavanja komplet-

²⁹ mikrofilm kodeksa iz Arhiva JAZU dobio sam ljubaznošću dr. V. Gortana, potpredsjednika JAZU, na čemu mu i ovom prilikom najljepše zahvaljujem.

³⁰ Zagreb 1950, str. 317.

³¹ ostale pripadaju rukopisu koji je naslovljen: *Ex collectione M. Foscarini in c. r. Bibliotheca Viennensi. Codex Cart. 6732*.

FINIS

~~Ita~~ ~~Amato~~ ~~factus~~ iussit sibi ~~Eundam~~ ~~libere~~ dux
 orj. Rosimus. ~~E~~ Felix liberti. ~~E~~ heredes faciundū curarūt.
~~Philos~~ ~~amatus~~ ~~stalis~~. officij nōmē fuisse cōiūcio ab Augusto PR
 concessi. Philos em̄ græce latine amore sonat. ~~E~~ logos ratio
 ut orō dicit: ut quasi procurator alicuius Cæsaris. ~~Amato~~
 sit. qui eius rē curet; ~~E~~ expeti acceptiq; rationes i iūcia
 dispuat atq; cognoscat.

.S. .S. .S.

.D. .M.
 PANES FLIAE INFELICISSIMAE

TTT. P. A. F.

Hec est. Panes filie infeliciſſime Tertulla Parens afflicta
 fecit: ut sit Panes mater. ~~E~~ Tertulla filia: utriusq; em̄
 nōmē fuit exprimēdū. ~~Tertulla~~ aut in quibusdā epitaphijs
 integre ascripta legis qz adducor ut credā: hoc loco s̄ tria T.
 in ~~Tertulla~~ significari.

plan

S. S. S.

.D. .M.
 CASSIO MINERBINO DEF. ANN. XLVII.
 AELVPERA CONIVX MARITO INCOMP
 ARABILI CVM QVO VIXIT ANN. XXVII. D. M.

DEF. ET. SIBI.

DEF. ANN. ~~defuncto~~ ~~anorū~~. ANN. Amos. ~~qz~~ ~~bono~~ merito.

Coniux. Officiandū sicut hic: ita in alijs multis legi cōiūx meriti
 nō cōiūx. Nam neq; in ~~alijs~~ h̄t. n. Dicimus em̄ cōiūx
 hoc nichil

Benedictio Mariae

Sl. 1. Stranica iz prvog dijela Marulićeva vatikanakog rukopisa o solinskim natpisima.

uersas misit. dicit Pompeij magni quadringentas decem. Dicitur
 quadringentas. xis. Anlus igitur Terentius apud Salonas remi-
 no more in agonali ludo pantheras exhibuit. et quod idem
 est, ut posteris quoque notum foret, litteris in marmore sculptis
 testatus est. Hoc equidem in illo amphiteatro factum reor,
 cuius adhuc uestigia extrare cernimus. Et satis certe ma-
 gificum fuit tam procul petitas bestias in ludum adduxisse. Sed
 ego multo magnificentius esse dixerim hominum bestiali
 ritu viuacium licentiam legibus coercere. Illud enim ad uo-
 luptate pertinet oculorum, hoc ad morum censura.

... Salomoni ...

C. SEXTIO QVOD C. BELLO CONF. RELIQVI
 AS NON DESERVERIT POMPEIA NORVM.
 VICTORIS IVSSV. M. K. D. MULTATO. ET
 IN EXIL. ACTO. C. SEXTIA VXOR TARV
 VLIS CVM LIBERIS OBSERVARI IVSSA.
 SEQ. IPSO SEQ. REPENTI PRAECIPITIO
 VINDICAVIT IN LIBERTATEM. VIXIT
 LIBERA. ANN. XLVI. SERVA NEC DIEM
 C. bello conf. s. civilis bello confecto. M. K. D. maxima
 capitis diminutione multato. Caius iuris consultus, Cap-
 tis ungt diminutio est status permutatio. Paulus est autem
 Capitis diminutionis tria genera sunt maxima, media
 minima. Trium enim sunt quae habentur, libertate, et iuri-
 tate, familia. Sed quia haec omnia amittimus, hoc est et libertati

...

Sl. 2. Stranica iz drugog dijela Marulićeva vatikanskog rukopisa o solinskiu natpisima.

Caesaris Augusti lit., qui ejus nomine curat, et capens, accepti.
 que rationes in provincia diffundat, atque cognoscant.
 fol. 10. 2. Haec habet Dominica secundissime, quae de veteribus colligita monumentis tuo rogatu tibi exponere. In quibus, ut videt manifeste apparet, illis, qui aliquo virtutis studio claruerunt, et vel foris, vel domi magni habitus sunt honorem publice exhibitum, laudemque literis, quo personis fieret marmore insculptis memoriae mandatum. Sed nos praemia ista, quae momentanea sunt, et tam vulgi, quam temporis obnoxia injuriae contemnunt ad illam tamen totius animi, corporisque viribus capiendam mercedem contendamus etc.

Dopo di ciò alla pagina seconda dello stesso foglio leggesi Salu-
 nis postea repertum. Questa è un'appendice d'altre nuove iscrizioni ritrovate dopo le prime edizioni, ed anche queste sono dall'autore illustrate nella stessa maniera dell'antecedente. Se pur non erro, da quelle prime parole della prefazione atque itenuus hesternis tibi interpretatus sum = potrebbe argomentare, che questa operetta fosse stata scritta dal Marullo dopo la versione della disfatta Cronaca Illirica stampata dal Lucio, la quale comprendendo la cose universali dell'Illirico, non sarebbe gran fatto, che l'autore alludendo alle medesime l'avesse chiamate esterne rispetto a Spalato. Quando questo fosse sarebbe certa l'epoca di quest'opuscolo, perchè la Cronaca Illirica fu tradotta dal Marullo nell'anno 1510; onde, egli scritte quest'opuscolo dopo quella versione; ne viene in conseguenza, che l'epoca del medesimo sia posteriore all'anno 1510.

Dico questo in aria di pura, e mera conghiettura, la quale in tutto, e per tutto sottopongo all'altissimo intendimento dell'illustre celerza Vostra.

Ovo malo e Solinus nepisano ja na prva dva listra iza Korina; na trećem listru na 16. redaka est postipis - prila. - Privilegio della Comunità di Chioza 2. 2 bla moj natpis na prva ipodvoj Korini.

nog Marulićevog opusa i radi njegova značenja u shvaćanju i proučavanju početaka i razvoja humanizma i renesanse, kod nas, pa i uopće.

Solinski natpisi, koje je Marulić obradio, nalazili su se u Papalićevoj zbirci — svojevrsnom muzeju — u Splitu. U tumaču natpisa br. 18 Marulić kaže: *Haec apud te in saxo ingenti incisio litteris habentur, quae nos de fundamentis Salonarum littoralis muri eruta od tuas aedis transferri sicut pleraque alia nuperrime vidimus*³². Očito je, dakle, da je u Marulićevo doba postojao kod Papalića humanistički muzej rimskih starina iz stare Salone³³. Od natpisa koji su bili u tom muzeju i koji su zapisani od Marulića, sačuvano je u Splitu pet natpisa koji su danas na počasnom mjestu izloženi u Arheološkom muzeju³⁴. Opravdano je Marulić „uz ostale književne zasluge, zavrijedio častan spomen i na arheološkom polju“, kako je to lijepo rekao F. Bulić³⁵. Prigodom nedavne 450. obljetnice smrti Marka Marulića napisao sam da je hrvatski narod upravo tada, s Marulićem, postajao intenzivnije svjestan svoje povijesti i pretpovijesti — svoje antičke baštine i komponente. kao da je neka nevidljiva nit povezala kroz stoljeća antičke zanose Marulića s djelom Frane Bulića. Marulić je u kontekstu povijesne svijesti bio početni Bulićev impuls. A od nekadašnjeg *Commentarius-a* dostigla je naša epigrafija *Corpus Inscriptionum Latinarum*³⁶.

Međutim, nije Marulić prvi u Dalmaciji zapisivao antičke natpise, a čini se, da ni Papalićeva zbirka nije bila jedina. Da bismo vidjeli epigrafsko proučavanje na ovom području i prije Marulića, donosim što o tome kaže Š. Ljubić³⁷: „Ostaju nam iz najprve dobe dva velecijenjena rukopisa od naših i na našoj zemlji sastavljena, u kojih se nalazi nanizan liep broj rimskih nadpisa u Dalmaciji otkritih. Jedan koj se sada čuva u Marciani (Cl. 14. n. 124), nazva slavni Mommsen (CIL III, str. 271) *codex Tragurinus*, te misli, da je tu sbirku, bar većim dielom, sastavio neki *Caepio* (Cipčić-Cipico) iz Trogira³⁸, a da ju je među god. 1434—1440 Gjorgj Begna, i on našinac, prepisao.³⁹ . . . Drugi rukopis isto tako iz XV. stoljeća, nazvan po Momm-

³² cf. Ljubić, o. c.

³³ cf. Šrepel, o. c., str. 184.

³⁴ to su natpisi (prema Lucićevoj i Ljubićevoj numeraciji) br. 2, 9, 12, 20 i 22.

³⁵ *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*, Prilog VAHD 1924—25, Split, (= Zbornik Matice hrvatske o tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva, Zagreb 1925), str. 93—246) str. 2 sq.

³⁶ cf. moj nepotpisani uvodnik. *Latina et Graeca III*, Zagreb, 1974.

³⁷ *O napredku arheologijeke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji*, Rad JAZU LX\X Zagreb 1886, 148 sq.

³⁸ cf. Mommsen, CIL III, str. 272: . . . *apparet librum de quo agimus scriptum esse ab eo homine, quam Petrum Caecium dicunt commentariorum Cyriacorum libri fortasse corrupti, Petrum Capionem Begna; nam cum partem codicis eius causa scriptum esse Begnae adnotatio doceat, consentaneum est ipsius fuisse librum eumque epigrammata illa collegisse. Tragurinum tamen appellare malui quam Capionem Caeciumve, quoniam de cognomine non satis constat.*

³⁹ cf. G. Praga, *Indagini e studi sull'umanesimo in Dalmazia — Il codice Marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico*, Archivio storico per la Dalmazia XIII, Roma 1932, 210 sqq.

senu (o.c., str. 272)⁴⁰ *Jadestinus antiquus*, koj se sada čuva u Vatikanskoj knjižnici (br. 6875). . . Po Mommsenu (l. c.) sastavitelj ove druge sbirke bio bi pomenuti Gjorgj Begna rodom iz Zadra. Osim ovih dvaju čuva se u Vatikanu pod br. 7019 još jedan rukopis iz XV. stoljeća, prije svojina Ivana Lucića, sa malom sbirkom solinskih nadpisa, koju je isti Lucić i tiskom na svjetlo dao (Inscrip. Dalm. p. 24).⁴¹“ Dakle, osim kod Papalića u Splitu, postojao je, izgleda, svojevrzni humanistički muzej i u Trogiru, kod Petra Čipika.⁴²

Mommsen spominje⁴³ i *Ambrosianus codex C. 61*, koji također sadrži natpise iz Dalmacije. Po Mommsenu, oni su zapisani pri kraju 15. ili početkom 16. stoljeća. Naime, na jednom mjestu spominje se Koriolan Čipiko, a na drugom se donose natpisi koji se u to doba čuvaju „apud magnificum Domitium (sic cod. male pro Dominico) Papalem“⁴⁴. Moglo bi se pomišljati da su dalmatinski natpisi, tu skupljeni od jednog autora, možda upravo od Marulića. Ali, ipak, zaključuje Mommsen, taj autor, je, čini se, nešto stariji od Marulića „et quod maximum est longe eum superat exemplorum bonitate“⁴⁵.

Postoji i jedan drugi kodeks koji je, prema Mommsenu, poslije Marulićeva rukopisa. To je *Ambrosianus codex D. 199*⁴⁶ koji na f. 39 sq pod naslovom „Sollonae civitas. Monumenta Sum.“ donosi primjere natpisa koji su bili u Papalićevoj zbirci⁴⁷.

Sve nam ovo pokazuje određenu klimu koja je vladala u Dalmaciji, konkretno u Splitu, u 15. i 16. stoljeću. To je klima u kojoj su pojedinci skupljali i proučavali antičke spomenike, koji su, uostalom, bili na dohvat ruke. U samom Splitu imamo komponentu kasnoantičkog kontinuiteta, što sam obradio u svojoj, na početku spomenutoj, radnji. A ruševine Salone bile su još sasvim vidljive. Do Marulićeva doba bilo je već uvelike uznapredovalo raznošenje solinskih spomenika (kamena i mramora), a naročito poslije toga⁴⁸. U Marulićevo vrijeme amfiteatar u Solinu je bio još uvijek sasvim vidljiv i impozantan u svojim ostacima⁴⁹. Marulić kaže: *Hoc equidem in illo amphiteatro factum reor, cuius adhuc vestigia extare cernimus*⁵⁰. U isto vrijeme Franjo Božičević u biografiji Marka Marulića veliča Split i njegove antičke spomenike⁵¹. Vinko Pribojević u govoru koji je

⁴⁰ ispravka moja, ne „l. c.“ kako stoji kod Ljubića.

⁴¹ cf. Mommsen, *Antiquum Lucii*, o. c., str. 273.

⁴² o ova dva kodeksa cf. i K. Šegvić, o. c., 5 sq.

⁴³ o. c., str. 273 sq.

⁴⁴ cf. Mommsen, l. c.

⁴⁵ Mommsen, l. c.

⁴⁶ cf. Mommsen, o. c., str. 276.

⁴⁷ cf. Mommsen, l. c.

⁴⁸ cf. C. Fisković, *Rušenje i raznošenje solinskih spomenika*, VAHD LIII/1950—51, Split 1952, 197 sqq.

⁴⁹ cf. *Excursus: Histoire de l'édifice après la chute de Salone*, 147 sqq kod E. Dyggve, *L'Amphithéâtre*, Recherches à Salone II, Copenhagen 1933.

⁵⁰ u tumaču 20. natpisa; vidi Sl. 2—5. i 6. redak.

⁵¹ M. Marković, *Poetae Latini Dalmatae inediti*, Živa antika II/2, Skopje 1952, str. 294 (Franciscus Natalis): *Dalmatarum urbium Civitas antiquissima, a Salonarum rudibus per tria millia passuum semmota. Palatium olim Dyocleciani Imperatoris*

1525. godine održao u Hvaru⁵² tumači antičku prošlost Dalmacije njezinih gradova, kao i suvremeni humanistički pokret. U takvoj sredini srednjovjekovne Dalmacije i srednjovjekovnoga Splita⁵³ prožetog dubokim humanističkim duhom odvijala se aktivnost našega Marulića⁵⁴.

Dobro je uočio C. Fisković da „likovna umjetnost Marulićeva kruga nije odjednom nastala niti je pripadala samo užoj skupini njegovih prijatelja, već je bila ukorijenjena u antičko tlo Salone i Dioklecijanove palače, a razvijala se zatim iz tekovina splitskog srednjovjekovnog likovnog stvaranja. Pjesnik Marko Marul Pečenić se, dakle, pojavio na naslagama antičke i srednjovjekovne kulture u zbijenom malom gradu i krug likovne umjetnosti oko njega bio je širok po svojoj davnjoj prošlosti iako sužen u svojoj maloj sredini“⁵⁵. Rekap bih da to važi i za opći kulturni krug, a dodao bih da taj krug nije bio širok samo po svojoj prošlosti, već i po suvremenom evropskom i svom vlastitom humanizmu.

Tom humanizmu svojstven je i svojevrsni patriotizam. Izostaviti ću druge primjere, a spomenuti ću samo primjer iz Marulićeva rukopisa o solinskim natpisima, gdje u uvodu, na samom početku, osjećamo taj duboki patriotizam. Marulić se obraća Papaliću i kaže mu da nakon što je tumačio tuđe spomenike, prelazi i na tumačenje spomenika naših preda. Šetajući se po ruševinama Solina u tuzi ponavlja poznati Vergilijev stih *Fuimus Troes*. .⁵⁶

Čini mi se da je važno da ovdje donesem odlomak iz Marulićeva tumača prvog solinskog natpisa, prema Ljubićevu izdanju:

Huiuscemodi exemplum in adolescentia nostra vidimus Dominice, Perinae consobrinae tuae, quae Georgio marito a Turcis interfecto moerore superata efflavit animam. Tunc ego, amborum sortem miseratus,

summae deliciae Dalmaticarum gentium insularum ac urbium (ut Plinio placuit) emporium celeberrimum: quod et altissimis moenibus antiquissimis templis innumeris variis praeciosissimisque columnis. subterraneis testudinibus. concameratis criptis pontibus in vallium concavitate . ad caelum erectis: xistis . theatris . et plumbeis si-punculis sub terram deductis . usque in hanc diem dilucide perspicere licet. . .

⁵² V. Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, ed. Novak-Gortan, Zagreb 1951.

⁵³ o Splitu u srednjem vijeku cf. najnoviji rad: Sh. McNally, *Diocletian's Palace — Split in the Middle Ages*, Archaeology, October 1975, Vol. 28, no 4, 248 sqq.

⁵⁴ cf. G. Novak, *Split u Marulićevo doba*, Zbornik Marka Marulića 1450—1950, 31 sqq, posebno str. 107; id., *Povijest Splita II*, Split 1961, pogl. XII, 302 sqq.

⁵⁵ C. Fisković, *Marko Marul Pečenić i njegov likovni krug*, Čakavska rič 1, Split 1972, str. 45.

⁵⁶ cf. Novak, *Povijest Splita II*, str. 310. Ovaj početak Marulićeva rukopisa o solinskim natpisima govori, po mom mišljenju, u prilog spomenutoj logičnosti Šrepelove pretpostavke, po kojoj je tumač natpisa iz Rima i drugih gradova prvi dio jedinstvenog djela Marulićeva, kojemu je drugi dio rukopis o solinskim natpisima. Marulić jasno kaže: *Hactenus externa tibi interpretatus sum Dominice Papalis charissime, nunc majorum nostrorum aperiemus monumenta*. . . (vidi Sl. 3, početak latinskog teksta). V. Gortan, također, smatra da su solinski natpisi dodani onima iz Rima i drugih gradova (V. Gortan — V. Vratović, *Hrvatski latinisti I*, Zagreb 1969, str. 229). I M. Kombol misli isto tako (*Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1945, str. 76 sq).

tale (ut et tu meminisse potes) illis apposui epitaphium adhuc Tydei praeceptoris mei scholam frequentarem.

*Ausus confertos incurrere Georgius hostes
ipse suos casus sanguine sparsit humum
Hoc potuit lethum perferre Perina mariti
hic domum nimio victa dolore iacet.
Haec quicunque legis saevae maledicito dextrae
Una quae fecit caede perire duos.*

Sed certe casus hic in Perina tua eo mirabilior, quod nondum annum cum illo exegerat, cuius mortem tam impatienter tulit.

Indikativno je da je Marulić taj tekst direktno nadovezao na tumač jednog antičkog natpisa. Ne upuštajući se ovdje u pitanje Marulićeve škole i obrazovanja, želim samo pokazati na tom primjeru direktni, svjesni, kontakt s porukom jednog antičkog natpisa, a koji je Marulić ostvario u svom epitafu.

Od Marulićeva vremena renesansa dobiva puni zamah. Međutim, ona je — kao humanistički proces — prisutna na neki način i ranije. Ali, o tom procesu u hrvatskoj umjetnosti — u kontekstu kasnoantičkog kontinuiteta — govoriti ću na drugom mjestu, premda su premissae za takvo razmatranje dane već ovdje. U tom humanističkom procesu djelo Marka Marulića, posebno njegov antikvarno-povijesno-epigrafički rad i konkretno — Marulićev rukopis o solinskim natpisima — za uzima počasno i najznačajnije mjesto.

Sada, kada smo nakon spomenute radnje o kasnoantičkom kontinuitetu došli do Marulića, mislim da naziremo da — od antike do Marulića — nije let iznad provalije.

Split.

E. Marin.

SUMMARY

E. Marin: FROM ANTIQUITY TO MARULUS

The object of this paper is to examine the manuscript of M. Marulus: *In epigrammata priscorum commentarius*, and particularly the part: *Inscriptiones Latinae antiquae Salonis repertae* — by means of research and partial publication of the manuscripts. Two pages of the Vatican manuscript about Salona inscriptions are published for the first time (Fig. 1 and Fig. 2), as well as the manuscript from Zagreb — JAZU Archives — (Fig. 3 and Fig. 4). Taking into consideration some other humanists from Dalmatia, the eminence of Marulus' manuscript about the Salona inscriptions towards some aspects in the Humanism process is pointed out.